

УДК 338.48

DOI: 10.24144/2078-1431.2021.2(27).139-148

**Василь Збарський,**

доктор економічних наук, професор  
кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі  
НУБіП України

**Сергій Кальченко,**

доктор економічних наук, професор  
кафедри бізнес-консалтингу та міжнародного туризму ТДАТ  
університету імені Дмитра Моторного

**Сергій Газуда,**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри менеджменту туристичного і  
готельно-ресторанного бізнесу  
Ужгородського торговельно-економічного  
інституту КНТЕУ

## ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

*Забезпечення ефективного функціонування національної сфери рекреаційних послуг нині стає важливим напрямом внутрішньої економічної політики. Його діяльність не тільки є одним із завдань регіональних програм соціально-економічного розвитку, які презентуються відповідними державними інститутами. Туристичний бізнес являє собою індикатор статусу країни, є показником її відповідності соціальним стандартам ЄС. Разом із цим забезпечення ефективного функціонування сфери надання рекреаційних послуг за сучасних умов потребує належного інституційного забезпечення.*

*У статті проаналізовано теоретичні аспекти розвитку туристичної галузі на засадах інституційного підходу. Обґрунтовано об'єктивну природу попиту населення на рекреаційні послуги як форми задоволення потреби в забезпеченні здорового способу життя. Висвітлено особливості генезису туристичного бізнесу та його взаємопов'язаності із загальними векторами еволюційного розвитку європейської цивілізації. Проаналізовано сучасні проблеми розвитку туристичної галузі та форми їхнього вирішення у провідних країнах світу.*

**Ключові слова:** рекреаційна діяльність, інститут, туризм, інституція, сталий розвиток.

*The issue of ensuring the effective functioning of the national sphere of recreational services is now becoming an important area of domestic economic policy. Ensuring the activities of this industry is not only one of the tasks of regional programs of socio-economic development, which are presented by relevant state institutions. The tourism business is an indicator of the country's status, an indicator of its compliance with EU social standards. At the same time, ensuring the effective functioning of the sphere of providing recreational services in modern conditions requires proper institutional*

*support. The article analyzes the theoretical aspects of the development of the tourism industry on the basis of the institutional approach. The objective nature of the population's demand for recreational services as a form of meeting the need to ensure a healthy lifestyle is substantiated. The peculiarities of the genesis of the tourism business and its interconnection with the general vectors of the evolutionary development of European civilization are highlighted. Modern problems of tourism industry development and forms of their solution in the leading countries of the world are analyzed.*

**Key words:** recreational activities, institute, tourism, institution, sustainable development.

**Вступ.** На сучасному етапі розвитку національної економіки зростає рівень значущості сфери рекреаційних послуг загалом та туристичної діяльності зокрема. У Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р., наголошується, що сфера туризму та курортів стає однією з основних галузей, яка впливає на загальний стан і тенденції світової економіки [8]. Цей напрям сфери послуг вже давно є потужною індустрією, в якій зінтегровано потужні бізнесові структури, крім цього, є привабливим об'єктом для залучення інвестиційних коштів та одним з індикаторів соціально-економічного розвитку відповідної держави. В рамках глобального світового економічного простору туристична галузь є засобом формування іміджу країни за рахунок залучення іноземних клієнтів, презентації її історико-культурних та цивілізаційних досягнень.

Разом із цим треба зазначити, що розвиток туризму є неможливим у регіонах із соціальними конфліктами, низьким рівнем інфраструктурного забезпечення, незадовільним ступенем комфорту для клієнтів тощо. Ефективне функціонування цього галузевого напрямку потребує його адаптації до актуальних макроекономічних трендів, згідно з якими відбувається становлення форм та напрямів економічної діяльності провідних економік світу. До них зокрема слід віднести інституціоналізацію господарських відносин, ускладнення механізму взаємодії між споживачем та виробником продукту, посилення соціальної складової в процесі формування стратегії життєдіяльності бізнес-структури. Ці обставини повною мірою стосуються туристичного бізнесу, оскільки сфера рекреаційних послуг тісніше за інші пов'язана зі станом соціального розвитку держави, конкретного регіону та місцевості, культурним та освітнім рівнем місцевого населення тощо.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Проблематика розвитку суб'єктів туристичного бізнесу в системі інституційних відносин розглядалася в працях вітчизняних та закордонних вчених. Зокрема В. Гамільтон сформулював базові засади формування інституційної економіки як такої, що побудована на традиціях та звичаях, що являють собою основу людського суспільства [15]. Д. Бел, аналізуючи еволюційний процес розвитку цієї моделі на глобальному рівні, відмічав посилення ролі інформаційних ресурсів як факторів, ступінь ефективності використання яких визначає характер конкурентоспроможності на мікро-, мезо- та макрорівнях [1].

Дж. Гелбрейт, дослідивши проблематику еволюції управлінських відносин за сучасних умов, довів факт поступового переходу повноважень при прийнятті рішень від формальних керівників (власників) до фактичних виконавців – фахівців, представників техноструктури [13].

І. Grynychuk та І. Romaniuk розглядали специфіку забезпечення конкурентоспроможного розвитку сфери зеленого туризму на рівні сільських громад. Ними обґрунтовано доцільність диверсифікації рекреаційних послуг, удосконалення засобів використання елементів навколишнього середовища [14]. Р. Szyja досліджувала особливості політики державних інститутів щодо забезпечення конкурентоспроможного функціонування галузевих напрямів «зеленої економіки» як складових загального національного господарського механізму [18].

Р. Remeikienė та L. Gasparėnienė вивчали напрями подальшого функціонування сімейних аграрних формувань у сфері зеленої економіки. За результатами дослідження доведено наявність низки проблем економічного та соціального характеру, які уповільнюють процес кількісного зростання відповідних об'єктів у Литві. Науковцями обґрунтовано важливість створення механізмів нефінансової підтримки сімейних форм аграрного виробництва. У процесі дослідження доведено важливість належного інформаційного забезпечення як невід'ємної складової конкурентоспроможного функціонування зелених ферм [17].

Досліджуючи специфіку функціонування сфери рекреаційних послуг у рамках національних економічних реалій, Ю.Є. Кирилов та В.Г. Грановська запропонували авторське бачення механізму забезпечення конкурентного функціонування суб'єктів сфери регіонального туристичного бізнесу. Його складовими, на їхню думку, є: інструменти для формування сприятливих умов для залучення інвестицій у цю галузь; підтримка вітчизняного виробника туристичної продукції та сприяння фінансовому оздоровленню підприємств туристичної галузі [4].

Як бачимо, інституційні аспекти функціонування економічних відносин, у т.ч. у сфері надання рекреаційних послуг, привертають до себе увагу широкого кола наукової спільноти. І вітчизняні, і закордонні вчені вважають відповідний напрям дослідження актуальним та важливим на сучасному етапі формування господарських та суспільних відносин. Разом із цим, на нашу думку, потребують подальшого вивчення особливості інституційної сутності вітчизняного туристичного бізнесу, їхній вплив на характер розвитку досліджуваного галузевого напрямку, враховуючи ті питання, які є актуальними для національної економіки та українського суспільства. Ці обставини обумовили тематику дослідження, мету, а також поставлені завдання.

**Метою дослідження** є вивчення теоретичних і практичних аспектів формування інституційного забезпечення функціонування національної туристичної галузі, розкриття інституційної сутності сфери рекреаційних послуг та обґрунтування шляхів їхнього конкурентоспроможного розвитку.

**Результати дослідження.** Інституційна природа сучасних економічних відносин обумовлює необхідність того чи іншого суб'єкта результатом

своїх дій доводити власну спроможність відповідати своєму статусу. Це, перш за все, стосується державних структур. Неспроможність виконувати функції, які пов'язані зі статусом (освіта, безпека, культура тощо) створює умови для виникнення альтернативних центрів сили, представники яких будуть пропонувати населенню власні форми задоволення відповідних суспільних потреб. Щодо рекреаційної галузі в цілому та туристичного бізнесу зокрема ми можемо говорити про перспективи участі галузевої підприємницької спільноти в культурно-освітньому житті місцевих громад, наданні відповідних послуг у межах екскурсійних, анімаційних заходів, а також спеціалізованих оздоровчих програм (апітерапія, гіпотерапія тощо).

Треба відмітити, що розуміння необхідності відновлення втраченої енергії та підтримання належного стану здоров'я здавна розглядалися як невід'ємна складова життєдіяльності особистості в біологічному та соціальному аспектах. Більше того, ідеї про важливість, навіть сакральність процесу оздоровлення людського організму присутні в найдавніших культурних пам'ятках, епосах тощо, причому практично в усіх цивілізаційних моделях.

Показовим є діаметрально протилежні позиції щодо важливості «тілесної» складової в моделі поведінки людини під час формування та розвитку європейської цивілізації. Так, у період Античності домінувала точка зору щодо необхідності гармонії фізичного та інтелектуального розвитку індивідууму, що відбивалося в пам'ятках мистецтва, історичних хроніках тощо. Епоха Середньовіччя в країнах Європи характеризувалася релігійним догматизмом, що, окрім іншого, відбивалося і на ставленні до людського здоров'я. «Гріховність» фізіологічних потреб, примат духовного над тілесним, декларування необхідності пригноблення біологічної складової функціонування людини, «реклама» райського потойбічного життя відповідним чином позначилися на соціальних стандартах, що існували в той час, а також способах задоволення рекреаційних потреб (паломництво, флагеллація тощо). В країнах Азії в рамках конфуціанства, буддизму, даосизму, інших філософських доктрин та релігійних вірувань питання взаємопов'язаності здорового способу життя та високого соціального статусу розглядалися досить детально та з подальшою презентацією відповідних ідей широким верствам населення.

Зазначені факти, на нашу думку, свідчать про універсальність рекреаційних потреб, їхню соціальну природу, інтеграцію в систему соціально-економічних відносин як потенційного елемента інституційного середовища. Щодо туристичної галузі, процес формування інституційного середовища мав об'єктивний еволюційний характер (табл.1). Треба зазначити, що процес формування рекреаційних послуг розпочався саме в період стабілізації перших державних утворень, і вже тоді спостерігається наявність диференціації за рівнем доходу, а також цілями, які ставили перед собою клієнти.

Важливим фактором, що визначав специфіку розважальних заходів, були також культурно-релігійні стандарти, прийняті в суспільстві в конкретний період часу. Саме тому в античному світі задоволення рекреацій-

них потреб мало як загальні форми (гладіаторські бої, олімпійські ігри тощо), так і індивідуальні (відпочинок у термах, віллах тощо). Туристичні подорожі в той час хоча і мали місце (Геродот, Гай Пліній старший та ін.), однак не отримали поширення серед платоспроможної частки населення.

Таблиця 1

Етапи еволюції туристичної галузі\*

Період	Загальна характеристика	Основні форми та види рекреаційної діяльності	Особливості надання рекреаційних послуг
Античність, Середньовіччя	Галузь у стадії формування, фахівці розділені по інших формах та видах діяльності	Паломництва, релігійні заходи, ярмарки, спортивні заходи, культурні заходи	Послуги надаються хаотично, відсутня стандартизація, ринок послуг не сформовано, має місце майнова диференціація клієнтів
Кінець XVIII – початок XX ст.	Виникнення туризму як специфічної послуги, формування середнього класу як цільової аудиторії рекреаційної галузі	Паломництва, релігійні заходи, ярмарки, спортивні заходи, культурні заходи, туристичні подорожі, бальнеологічний туризм	Формується галузева логістична мережа, враховуючи спеціалізацію надання послуг, рекреаційні центри набувають інституційних рис
Друга половина XX ст. - дотепер	Туристичний бізнес перетворюється в потужну індустрію, формуються глобальні міжгосподарські та міждержавні зв'язки, туристичний імідж стає однією зі складових статусу держави	Туристичні подорожі, анімаційна та екскурсійна діяльність, подієвий туризм, зелений туризм, рекреаційні послуги на базі кластерних утворень	Надання послуг регламентується спеціальними нормами законодавства, відбувається процес постійного розширення напрямів та удосконалення туристичних продуктів

\*Джерело: дослідження авторів

Слід відмітити, що керівники європейських держав періоду Середньовіччя, відійшовши від ідей гармонії та гуманізму, які пропагувалися античними мислителями, фактично залишили ті самі форми надання рекреаційних послуг, хоча при цьому дещо змінивши вектор та погіршивши якість. Так, лицарські турніри замінили собою олімпійські змагання та гладіаторські бої, а додатковою «розвагою» того часу стали страти осіб,

яким висувалися звинувачення у чаклунстві. Єдиною формою туристичних послуг, яка отримала свій розвиток, стало паломництво (нині релігійні подорожі). Для періоду другої половини Середньовіччя характерне зростання попиту на оздоровчі послуги культурного характеру (поезія, музика, архітектура тощо).

Разом із цим треба зазначити, що в цьому випадку в якості клієнта виступав представник державної (церковної) влади, а сама послуга надавалася для обмеженої кількості осіб. Ця практика також була успадкована європейськими державами від античного періоду, коли підтримання мистецтва вважалося показником статусності представників давньоримської аристократії (меценат).

Принципові зміни розпочинаються із формуванням в країнах Європи капіталістичних відносин, удосконаленням техніко-технологічного забезпечення, появою нових потужних соціально-економічних груп та відповідним переформатуванням владних повноважень (у революційний чи еволюційний спосіб). Специфіка туристичного бізнесу полягає в тому, що його функціонування як галузі із найманими працівниками, матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням та іншими складовими є можливим за умови існування стабільного попиту на відповідний вид продукції.

В період пізнього феодалізму та початку становлення капіталістичних відносин обсяг платоспроможного попиту формувався з числа аристократії, яка існувала за рахунок доходів з власних маєтків або (в окремих випадках) з об'єктів промисловості чи торговельних операцій. Ці обставини, хоча і сприяли підвищенню рівня якості рекреаційних послуг, стримували розвиток самої галузі, створювали умови для загострення монопольної конкуренції між рекреаційними центрами. По-перше, мінеральні джерела не є унікальними природними ресурсами а їхня кількість у країнах Європи і дотепер залишається досить великою. По-друге, екстенсивний та споживацький характер життєдіяльності представників більшості аристократії в поєднанні із відповідними обмеженням прав інших соціальних прошарків стримували подальший розвиток туристичної галузі на засадах інноваційності.

Саме тому тільки після посилення політичних позицій представників промисловості, активізації економічного зростання на засадах інноваційності та появи середнього класу як специфічної суспільної групи, яка включає представників різних верств населення, стали можливими зміни принципів функціонування сфери рекреаційних послуг. Незважаючи на те, що потреба у фізичному та моральному відновленні є базовою для людини та являє собою одну з умов її тривалої життєдіяльності, продукція туристичної галузі не є такою ж необхідною, як їжа, одяг або житло. Відповідно до закону Енгеля зростання попиту на рекреаційні послуги відбувається разом із зростанням доходів населення.

Також слід зазначити, що відповідним чином відбиваються на розвитку туристичної галузі загальні принципи, згідно з якими функціонує національна економічна система. Зокрема за часів планової моделі господарювання сфера внутрішнього туризму фінансувалася за залишковим

принципом. Це позначалося на дефіциті готельних місць, незадовільному рівні сервісу, практичній відсутності індустрії гостинності як такої та інших складових сфери рекреаційних послуг. Треба відмітити, що відповідні недоліки формували негативний імідж ЄСРП не на політичному, а на побутовому рівні, демонструючи іноземним туристам ставлення держави до пересічного громадянина.

Сучасний період розвитку рекреаційної галузі розпочався із стабілізацією політичного становища в Європі після Другої світової війни, перерозподілом зон впливу та визначенням загальних правил співіснування країн та народів. У країнах Західної Європи та США почала реалізовуватися модель «держави добробуту», принципи якої було сформульовано в 1943 році В. Беверіджем під час виступу в англійському парламенті, що декларували розширення спектру соціальних послуг для широких верств населення.

Саме тоді розпочинається формування індустрії розваг як привабливого об'єкта значних інвестиційних коштів. Однією з її важливих складових стає туристичний бізнес. Новий імпульс для розвитку цей галузевий напрям отримав на початку епохи інформатизації економіки, коли технічний прогрес значно розширив діапазон можливостей для галузевого бізнес-середовища, стимулюючи процеси встановлення глобальних комерційних зв'язків, спрощення процедури перетину кордонів, розширення клієнтської бази тощо.

Разом із цим у сферу рекреаційних послуг почали активно імплементуватися принципи концепції сталого розвитку, актуальність якої стала беззаперечною в кінці 80-х років ХХ ст. Питання екологічної безпеки, громадського миру та суспільного добробуту нині входять до переліку найбільш важливих проблем для ООН та інших наддержавних організацій і об'єднань. Показовим у цьому аспекті є міжнародна протидія пандемії, що, в свою чергу, створила кризу для туристичного бізнесу низки провідних європейських країн. Більше того, треба відмітити активну позицію державних інститутів щодо підтримки національної рекреаційної галузі, розробки комплексу заходів щодо прискорення відкриття кордонів, активної рекламної інформаційної компанії з метою залучення іноземних туристів.

Враховуючи зазначені обставини, нами виділено такі особливості функціонування туристичного бізнесу на сучасному етапі:

1. Широкий спектр напрямів надання рекреаційних послуг, включаючи дистанційні форми реалізації туристичного продукту.

2. Вплив пандемії на характер попиту на туристичні послуги (переорієнтація частини клієнтів на внутрішні ринки, зміни процедури перетину кордонів для закордонних турів).

3. Зростання значущості зеленого туризму як важливої складової регіональної системи соціально-економічних відносин та фактору сприяння процесу розбудови сільських територій.

4. Необхідність формування національної туристичної індустрії як запоруки подальшого конкурентоспроможного функціонування цього галузевого напрямку.

З огляду на характер та причини проблем, з якими стикаються суб'єкти національного туристичного бізнесу, пропонуються такі шляхи поліпшення існуючої ситуації: оптимізація інфраструктурного та інформаційного забезпечення (в т.ч. системи підготовки кадрів); стимулювання розвитку сільського зеленого туризму як специфічної складової рекреаційної галузі та фактору сприяння розвитку сільських територій; забезпечення інноваційного розвитку туристичного бізнесу на засадах кластеризації.

**Висновки.** Висвітлено теоретичні та практичні аспекти формування інституційного середовища національної туристичної галузі. Обґрунтовано важливість сфери рекреаційних послуг як елементу соціально-економічних відносин на загальнодержавному та регіональному рівнях. Доведено необхідність дослідження перспектив розвитку туристичного бізнесу відповідно до принципів постіндустріальної економіки, основою якої є інституційне середовище. Висвітлено інституційну природу рекреаційних послуг як таких, що задовольняють базові потреби існування людини, пов'язані із забезпеченням її біологічного існування. Проаналізовано специфіку еволюційного розвитку туристичного бізнесу, охарактеризовано основні етапи його становлення. Висвітлено особливості сучасного стану національної галузі рекреаційних послуг, її проблеми та сформульовано напрями їхнього вирішення.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бел. Д. Прихід постіндустріального суспільства URL <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html> (Дата звернення 30 серпня 2021р)
2. Білоченко А.М. Теоретико-методологічні підходи до розробки інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору Економіка АПК. 2021. № 2. С. 92
3. Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності // Економіка АПК. 2020. № 3. С. 57.
4. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г., Алещенко Л.О. Формування конкурентних переваг суб'єктів туристичної галузі // Економіка АПК. 2020. №5 С. 45.
5. Лопатинська Ю.В. Оцінка стану інноваційного розвитку АПК на основі інституціонального аналізу його високотехнологічної сфери // Економіка АПК. 2020. № 7. С.109.
6. Малік М.Й., Мамчур В.А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі // Економіка АПК. 2019. №4. С. 39.
7. Новікова Н.Л., Овчаренко Л.В., Ожелевська Т.С. Соціальна відповідальність бізнесу: інституціональний підхід // Економіка АПК. 2020. №. 2. С. 93.
8. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> (Дата звернення 30 серпня 2021р)
9. Шабатура Т.С., Ніколюк О.В., Гришова І.Ю. Бенчмаркінг як інноваційний інструмент фінансової діяльності підприємств сільського зеленого туризму // Економіка АПК. 2020. № 3. С. 80.



10. Шпикуляк О.Г., Білокінна І.Д. Формування інституційних складових кооперативного розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки // Економіка АПК. 2020. № 8. С. 72.
11. Яковенко А.О., Гакал Т.О. Інфраструктурне забезпечення розвитку вітчизняних підприємств зеленого туризму // Економіка АПК. 2020. № 3. С. 65.
12. Andryeyeva, N., Nezdoyminov, S., Martyniuk, O. «Green» infrastructure of the economy of recreational nature use. *Baltic Journal of Economic Studies Vol. 4, No. 4, 2018 pp. 6-13.*
13. Galbraith J. *The New Industrial State (1967)*
14. Grynchuk, J., Romaniuk, I. (2018). Development of rural green tourism in the regions of Ukraine on the basis of European integration. *Baltic Journal of Economic Studies Vol. 4, No. 4, 100-105.*
15. Pilelienė, L., Grigaliūnaitė, V. (2019). Elaboration of holistic tourist satisfaction index model for Lithuania. *Baltic Journal of Economic Studies Vol. 5, No. 4, 2019 pp 17-24*
16. Remeikienė, R., & Gasparėnienė, L. (2017). Green farming development opportunities: the case of Lithuania. *Oeconomia Copernicana, 8(3), 401–416.*
17. Szyja, P. (2016). The Role of the State in Creating Green Economy. *Oeconomia Copernicana, 7(2), 207-222.*
18. Hamilton. W. Institution. *Encyclopaedia of the Social Sciences.* New York, 1932, v. VIII, p. 84
19. Toffler A. *A Future Shock [1970] New York : Random House.*

## REFERENCES

1. Bel. D. The arrival of post-industrial society. *philsci.univ.kiev.ua*. Retrieved from <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bell.html> [in Ukrainian].
2. Bilochenko, A.M. (2021). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozrobky instytutsional'noyi modeli finansovoho zabezpechennya aharnoho sektoru [Theoretical and methodological approaches to the development of the institutional model of financial support of the agricultural sector]. *Ekonomika APK- Economics of agro-industrial complex, 2, 92* [in Ukrainian].
3. Granovskaya, V.G., Boyko, V.O. (2020). Funktsionuvannya ekohoteliv v Ukrayini yak chynnyk aktyvizatsiyi pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti [Functioning of eco-hotels in Ukraine as a factor in intensifying business activity]. *Ekonomika APK-Economics of agro-industrial complex, 3, 57* [in Ukrainian].
4. Kirilov, Y.E., Granovskaya, V.G., Aleshchenko, L.O. (2020). Formuvannya konkurentnykh perevah sub'yektiv turystychnoyi haluzi [Formation of competitive advantages of subjects of tourist branch]. *Ekonomika APK- Economy of agrarian and industrial complex, 5, 45* [in Ukrainian].
5. Lopatynska, Y.V. (2020). Otsinka ctanu innovatsiynoho rozvytku APK na ocnovi instytutsional'noho analizu yoho vysokotekhnolohichnoyi sfery [Assessment of the state of innovative development of agro-industrial complex on the basis of institutional analysis of its high-tech sphere]. *Ekonomika APK- Economics of agro-industrial complex, 7, 109* [in Ukrainian].
6. Malik, M.J., Mamchur, V.A. (2019). Samozaynyatist' tarozvytoknesil's'kohospodars'koho pidpryyemnytstva na seli. [Self-employment and development of non-agricultural

- entrepreneurship in rural areas]. *Ekonomika APK- Economics of agro-industrial complex*, 4, 39 [in Ukrainian].
7. Novikova, N.L., Ovcharenko, L.V., Ozhelevskaya, T.S. (2020). Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu: instyutsional'nyy pidkhid. [Corporate social responsibility: an institutional approach]. *Ekonomika APK-Economics of agro-industrial complex*, 2, 93 [in Ukrainian].
  8. Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026. zakon.rada.gov.ua .Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
  9. Shabaturova, T.S., Nikol'yuk, O.V., Grishova, I.Y. (2020). Benchmarking yak innovatsiynyy instrument finansovoyi diyal'nosti pidpryyemstv sil's'koho zelenoho turyzmu [Benchmarking as an innovative tool for financial activities of rural green tourism enterprises]. *Ekonomika APK- Economics of agro-industrial complex*, 3, 80 [in Ukrainian].
  10. Shpikulyak, O.G., Bilokinna, I.D. (2020). Formuvannya instyuttsiynnykh skladovykh kooperatyvnoho rozvytku al'ternatyvnoyi enerhetyky v ahrarnomu sektori ekonomiky. [Formation of institutional components of cooperative development of alternative energy in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK- economics of agro-industrial complex*, 8, 72 [in Ukrainian].
  11. Yakovenko, A.O., Gakal, T.O. (2020). Infrastrukturne zabezpechennya rozvytku vitchyznyanykh pidpryyemstv zelenoho turyzmu [Infrastructural support for the development of domestic green tourism enterprises]. *Ekonomika APK- Economics of agro-industrial complex*, 3, 65 [in Ukrainian].
  12. Andryeyeva, N., Nezdoyminov, S., Martyniuk, O. «Green» infrastructure of the economy of recreational nature use. *Baltic Journal of Economic Studies Vol. 4, No. 4, 2018 pp 6-13* [in English].
  13. Galbraith J. *The New Industrial State* (1967) [in English].
  14. Grynychuk, J., Romaniuk, I. (2018). Development of rural green tourism in the regions of Ukraine on the basis of European integration. *Baltic Journal of Economic Studies Vol. 4, No. 4, 100-105* [in English].
  15. Pilelienė, L., Grigaliūnaitė, V. (2019). Elaboration of holistic tourist satisfaction index model for Lithuania. *Baltic Journal of Economic Studies Vol. 5, No. 4, 2019 pp 17-24* [in English].
  16. Remeikienė, R., & Gasparėnienė, L. (2017). Green farming development opportunities: the case of Lithuania. *Oeconomia Copernicana*, 8(3), 401–416 [in English].
  17. Szyja, P. (2016). The Role of the State in Creating Green Economy. *Oeconomia Copernicana*, 7(2), 207-222 [in English].
  18. Hamilton. W. Institution. *Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York, 1932, v. VIII, p. 84 [in English].
  19. Toffler A. *A Future Shock* [1970] New York : Random House [in English].